

Мр Милош ЛУКОВИЋ

КЊАЗ НИКОЛА И ВАЛТАЗАР БОГИШИЋ

Међу релативно бројним „извањцима” који су радили у Црној Гори за време владавине књаза/краља Николе посебно место припада Валтазару Богишићу. *Ойшићи имовински законик за Књажевину Црну Гору*, који је припремио, донео је Богишићу за живота светску славу. А доношење Законика била је важна цивилизацијска тековина Црне Горе, која је знатно допринела порасту њеног угледа у свету, до тада стицаног углавном на бојном пољу. Зато је улога Валтазара Богишића изузетна у државно-правном развоју Црне Горе. Сарадња између књаза Николе и Валтазара Богишића започета је поводом припреме Законика 1873. године и трајаће, с прекидима, до његовог доношења 1888. године. Иако ни наредних година нису прекидали контакте, књаз Никола и Богишић обновиће сарадњу у раздобљу 1893-1899, када је Богишић био на положају првог министра правде Црне Горе. Па и касније, све до Богишићеве смрти 1908. године, они ће бити у вези и повремено ће се сусретати, што је било од обостране користи.

Као оригинално правничко дело, *Ойшићи имовински законик* привлачи пажњу цивилиста и историчара права од момента његовог доношења 1888. године, с тим што је европска научна јавност имала могућност да прати ток припреме Законика и упозна правне проблеме које је Богишић решавао. О свему томе говори бројна литература, у којој се обимом и целовитошћу садржаја издвајају две студије: Ника С. Мартиновића и Вернера Цимермана.¹ Ново светло на поступак припреме и правни домаћај Законика бацило је објављивање оригиналних Богишићевих текстова, које су приредили Томица Никчевић, Јелена Дани-

¹ У делима чији су наслови дати у списку цитиране литературе на крају овог рада садржана је детаљна библиографија Богишићевих радова, као и пописи наслова о Богишићу и Законику. Вид. посебно: Мартиновић 1958, Цимерман 1962.

ловић и Јован Бојовић.² Последњих десетак година све се више изучава примена Законика у судској пракси и, уопште, његов утицај на потоњи развој правног система у Црној Гори и југословенској држави, о чему постоје запажени прилози Петра Стојановића, Јована Бојовића, Милисава Чизмовића и Владимира Јовићевића.³ Али, Законик све више привлачи и пажњу етнолога и лингвиста, па и историчара књижевности.⁴ Међу лингвистима за Законик се интересују не само они који се баве језиком правних прописа (правним стилем) већ и историчари српскога књижевног језика. Множењу литературе о Законнику и Богишићу посебно су допринели скупови поводом 150. годишњице рођења Валтазара Богишића и стогодишњице доношења Законика.⁵

Кад је реч о примени Законика и развоју правног система у Црној Гори, важан је однос књаза Николе према Валтазару Богишићу у својству црногорског министра правде. О томе доста сазнајемо из архивске грађе и мемоарске литературе, пре свега из недавно објављених мемоара војводе Сима Поповића.⁶

Досадашња истраживања Законика редовно су стављала у први план његовог „саставиоца” – Богишића, па се Законик у литератури спонтано и назива Богишићевим именом. Ипак, било је истраживача који су приметили да је у стручној јавности, нарочито у послератном раздобљу, улога књаза Николе у припреми Законика занемарена, а има и мишљења да би се Законик могао назвати и књажевим именом, попут *Даниловог законика*.⁷ Заиста, не сме се сметнути с ума то да је у доношењу Законика књаз Никола имао вишеструку улогу. То потврђују и архивски извори и рецензије објављене непосредно после доношења Законика, као и новински написи из тога времена. У књажевим рукама била је тада, уосталом, и законодавна власт. Законик је плод првенствено књажеве и Богишићеве петнаестогодишње сарадње, коју стога ваља у потпуности осветлити.

² Вид.: Богишић 1967, Никчевић 1967, *Ойшійи имовински законик за Књажевину Црну Гору, Фојошійско издање са оригинала из 1888*, Никчевић 1980, Богишић 1984, Богишић 1986, Даниловић 1986, Бојовић 1992.

³ Вид.: Стојановић 1975, Стојановић 1987, Стојановић 1989, Стојановић 1991, 167-180; Бојовић 1993, Чизмовић 1989, Јовићевић 1991.

⁴ Упор.: Мартиновић 1962, Влаховић 1989, Луковић 1994, 5-6, 25, Деретић 1997, 298.

⁵ Вид.: *Сјоменица йосвећена академику Валтазару Богишићу (у йоводу 150-йе обљейнице рођења), Сйогодишњица Ойшійеџ имовинскоџ законика за Црну Гору /зборник радова/. На жалост, радови с научног скупа поводом стогодишњице Законика који је одржан у САНУ до данас нису објављени.*

⁶ Вид.: Поповић 1995.

⁷ Даниловић 1988, 621-626.

То значи да пажњу изнова завређују и све околности које су ту сарадњу омогућавале или су, уопште, утицале на припрему и одређивање садржине Закона. И друго раздобље сарадње црногорског књаза и Валтазара Богишића, када је Богишић био министар правде, боравећи много више ван Цетиња него у црногорској престоници, заслужује да се боље осветли. У сваком случају, свестрано сагледавање односа књаза Николе и Валтазара Богишића непосредно утиче на оцене о њиховом доприносу изградњи Црне Горе као правне државе.

I

Када је септембра месеца 1873. године упутио, преко руског конзула у Дубровнику Александра Јонина, молбу руском цару да пошаље Богишића у Црну Гору ради састављења „земаљског законика“⁸, књаз Никола, иако је имао тек 32. године, био је у државничком полету. Иза њега су биле тешке године сналажења у владарској улози након смрти његовога оца Великог војводе Мирка, који му је био прави ослонац у земљи, и књаза Михаила Обреновића, с којим је био ступио у политичке аранжмане од ширега националног интереса. Почетна приврженост Француској у потпуности је замењена настојањем, уз доста неизвесности, да се стекне и очува благонаклоност Русије. У томе му је на руку ишла изузетна наклоност конзула Јонина, кога је руски цар због тога називао „Черногорец“.⁹

После књажеве посете руском цару крајем 1868. и почетком 1869. године Црна Гора је поново задобила подршку Русије, књаз је примао редовну годишњу материјалну помоћ, а добивена је и финансијска потпора за оснивање институција као што су Богословија и Дјевојачки институт на Цетињу.¹⁰ У међувремену у земљи су окончане војне и административне реформе, границе из 1858/59. године биле су коначно стабилизване после афере око Вељег и Малог брда. Оснива се и ново градско насеље – Даниловград, које брзо напредује. Повећава се и број школа у земљи.¹¹ Почео је излазити и први лист на Цетињу, „Црногорац“ (касније „Глас Црногорца“), који уређује „изваџац“ Симо Поповић у духу идеја *Уједињене омладине српске*, чији је члан био и књаз.

У то време популарност књажева у другим деловима Српства нагло је расла. Томе је претходних година доприносила својом делатношћу управо Уједињена омладина српска, која је после смрти кнеза Михаила у књазу Николи видела

⁸ Текст писма у целини је наведен у: Мартиновић 1958, 55-56.

⁹ Поповић 1995, 314.

¹⁰ Јовановић 1977, 181; Поповић 1995, 314-316.

¹¹ Јовановић 1981, 440-442.

предводника и ујединитеља Српства.¹² Па и када се ова организација формално распала, њене идеје снажно су манифестоване приликом крштења престолонаследника на Цетињу 1871. године. Међу честиткама које је књаз тада примао нашло се и писмо славнофила из Одесе, међу којима је и Богишићево име,¹³ што није било израз пуке куртоазије кад се узме у обзир да је Богишић, док је живео у Бечу и Новом Саду, био одушевљени члан Уједињене омладине српске.¹⁴ На Цетињу је тих дана тајно образована нова организација „Дружина за ослобођење и уједињење српско“, у којој су већину чинили Срби из Угарске. Књаз Никола је настојао да остави што бољи утисак на чланове Омладине, давао је ратоборне изјаве и изјављивао да је спреман да за ослобођење и уједињење целог српског народа жртвује себе и своју династију.

Али, нема сумње, књаз је желео да се афирмише и у очима европских сила, посебно Русије, чију је наклоност коначно задобио. У то време Црна Гора, и поред разграничења с Турском под патронатом европских сила (1859/60), још није потпуно међународно призната као независна земља (признаје је Русија, а делимично и Аустрија). Садржина књажевог писма руском цару из 1872. открива књажеве жеље и мотиве за доношење „земаљског законика“, а показује се и то да Данилов законик из 1855. године није могао задовољити тадашње потребе Црне Горе. Књаз у своме писму образлаже:

„Једна од неопходних потреба, које се у Црној Гори осјећају, јест без сваке сумње добар Земаљски Законик, који би се имао саставити сходно потребама, околностима, осјећајима, традицијама и обичајима постојећим у овој Књажевини, и којим би се Закоником определијели и утврдили различни одношаји према Владару, земљи и породицама, да би се тим начином кредит ове мале, али слободне државице, пред очима околних земаља уздигао и учврстио, а пред Европом да би се оправдао онај досадашњи пријекор с неуређених земаљских закона. – Но за овакав тежак и трудан подухват изискује се један законоша ријетких правничких способности, који с јуридикског гледишта зна тачно схватити и оцијенити све оно, што се захтијева да се једном народу добар Законик даде, који би помоћу својих установа најприродније дјеловао на духовни и материјални развитак народа”.

У литератури није сасвим осветљено питање како се књаз одлучио управо за Богишића у улози приређивача таквога Законика. Наговештаји могућег позива Богишићу да дође у Црну Гору видљиви су још у јулу 1872. године, када Богишићев дубровачки пријатељ Медо Пуцић Велики писмом обавештава Богиши-

¹² Мартиновић 1954, Јовановић 1977, 212-226.

¹³ Даниловић 1988, 627.

¹⁴ Мартиновић 1954, Мартиновић 1958, 21.

ћа у Одеси да ће испитивати обичајно право горштака и „постати црногорски Ликург”.¹⁵ А ако књаз и није имао такве намере током лета 1872. године (његово писмо руском цару уследило је у септембру те године), може се поуздано тврдити да су Богишићеви пријатељи у Дубровнику, добри зналци његових способности и научног рада, иначе српски оријентисани, били ти који су Богишића већ препоручили књазу Николи. У крајњој линији „кривца” за избор Богишића треба тражити у конзулу Јонину, тако наклоњеном књазу, који се у Дубровнику несумњиво добро информисао и сналазио, а имао је и могућности да књазу наметне своје мишљење. Овакве претпоставке на неки начин потврђују и образложења из књажевог писма:

„...Па, као што се општим гласом утврђује, садањи професор на одеском свеучилишту г. Валтазар Богишић, био би човјек најподобнији за такви подухват, како по свом опширном и уопште признатом јуридикчком знању, тако и по томе што се њему као рођеном Дубровчанину и Србину потпуно познате и природе овога народа и ове земље...”

Иако му је, вели даље књаз, била жеља од часа ступања на владу да „земљи даде добар Законик” (што потврђују и неки записи његових савременика)¹⁶, раније није могао наћи, ни добити, способна човека за израду таквог законика, мада је то „више пута узалуд покушавао”.

У том часу Богишић је, у својој 38. години живота, био већ афирмисани научник. За релативно кратко време од уписа (1860) на студије права у Бечу (а упоредо је студирао и историју, класичну филологију и филозофију, слушајући предавања у неколико немачких центара у Паризу), одбранио је два доктората (1862. и 1864) и стекао трећи, почасни (1868). Радио је пет година (1863-1868) у дворској библиотеци у Бечу, као специјалиста за њен словенски део, са познавањем свих словенских језика.

Богишић је рођен у Цавтату, где је и одрастао, и био је католичке вероисповести. Као и многи његови млађи и старији пријатељи међу дубровачким католицима интелектуалцима и јавним посленицима тога времена, он се осећао Србином, што показује и његова аутобиографија.¹⁷ Веровао је и „у једнородност Срба и Хрвата”. Још као студент у Паризу подржао је (1861), са још десет студената из Кнежевине Србије, иницијативу за оснивање Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу. За време рада у библиотеци у Бечу дошао је у додир с многим истакнутим славистима и другим интелектуалцима из словенских земаља, с многима је био и пријатељ. Као изазит славенофил учествовао је

¹⁵ Мартиновић 1958, 56; Даниловић 1988, 627.

¹⁶ Упор.: Станковић 1975, 129; Сиротковић 1989, 68.

¹⁷ Богишић 1986, 9, 11.

у раду друштва *Словенске беседе*. Активно је деловао и као члан Уједињене омладине српске. Често се сусретао с Вуком Караџићем и био је радо виђен гост у његовој кући.¹⁸ После петогодишњег рада у дворској библиотеци постао је надзорник и школски саветник за источну Војну границу с седиштем у Темишвару. Био је и члан штаба Генералне команде за то подручје, па када се Команда преселила у Петроварадин, Богишић се настанио у Новом Саду, што су поздравили, међу осталима, и Јован Гавриловић и Стојан Новаковић.¹⁹

За време државне службе у Аустро-Угарској Богишић је стигао да објави и 14 научних радова, од којих су му већ прва два обезбедила признања и чланство у Југословенској академији знаности и умјетности у Загребу, а нешто доцније и у Српском ученом друштву. Постао је и почасни члан Матице српске у Новом Саду. Његови радови о правним обичајима Словена (међу којима се истиче „Напутак за сабирање правних обичаја” из 1866. године) преводе се у то време на стране језике, словенске и несловенске. Тако је Богишић стицао углед научника – доброга познаваоца обичајног права и историје права словенских народа. Ипак, код њега је сазрела идеја да напусти Хабзбуршку монархију, која је тих година претрпела промене у унутрашњем уређењу (постала је дуална монархија, при чему је погоршан положај словенског становништва). Да напусти већ омражену Монархију подстицао га је и стари пријатељ из Дубровника Медо Пуцић Велики.²⁰ Богишић је био спреман да постане професор на Великој школи у Београду, али се то није десило јер није уведен предмет из историје словенског права, што се очекивало.

Између неколико позива других универзитета одлучио се за универзитет у Одеси, где је 1868. године на правном факултету отворена прва катедра историје словенских права, за чијег је првога почасног доктора управо он био промовисан. Наредне, 1869. године Богишић је изабран за редовног професора на тој катедри.²¹ Постао је и руски поданик, примивши касније звање рускога царског правног државног саветника (што му је давало право и на наследну племићку титулу). У Одеси се дружио с невеликом колонијом студената из српских и других јужнословенских крајева. Захтев да иде у Црну Гору стигао је у часу кад је давао замах своме истраживачком послу: изучавању правних обичаја и историје права словенских народа (претходно је изучавао и обичаје народа Кавказа).²²

¹⁸ Ви. о томе опширније у: Мартиновић 1954, Даниловић, 9.

¹⁹ Даниловић 1986, 10-11.

²⁰ Даниловић 1986, 10.

²¹ Мартиновић 1958, 31; Даниловић 1986, 11.

²² Мартиновић 1958, 50

Руски цар је, после само два месеца од достављања (крајем новембра 1872. године), прихватио молбу књаза Николе да Богишић буде упућен у Црну Гору. Министар просвете, као њему ресорно претпостављени министар, већ 9. децембра издаје Богишићу налог да „започне са састављањем Законака”. У Црну Гору га је, ипак, упутило Министарство спољних послова, јер се радило о односу Русије с другом државом – Црном Гором.²³ Оваква одлука није прошла без Богишићевог устежања, па и жаљења што напушта рад на универзитету, како то стоји у Богишићевом писму Меду Пуцићу, мада га је живо занимало какве је намере имао црногорски књаз.²⁴

За све време дуготрајне припреме Општега имовинског законика Богишић је, задржавши звање редовног професора, с титулом царско-рускога правног државног саветника (како је, изгледа, највише волео да га ословљавају) остао потчињен обама руским министарствима – и Министарству просвете и Министарству спољних послова. Руска влада је поднела и све трошкове око припреме Законака (160.000 рубаља), редовно финансирајући Богишићев рад. То је био, по речима представника Министарства иностраних дела, „део њене мисије на Балкану”.²⁵ Након доношења Законака руска влада је, на лични захтев, и пензионисала Богишића, одајући му и додатно признање за успешан рад у виду новчане награде (20.000 рубаља). Зато се у току припреме Законака књаз Никола према Богишићу опходило с великим уважавањем – као према представнику моћне земље заштитнице.

То не значи да у њему није гледао и домаћег човека. Напротив, књажев избор Богишића за „саставиоца Законака” био је мотивисан и сасвим личним разлозима. У њему је видео сина суседне дубровачке области, Србина – сународника, човека с којим је у понечем имао блиску политичку оријентацију: обојица су били и чланови Уједињене омладине српске, тако наклоњене младоме књазу. Наравно, током вишегодишње сарадње књаз је уважавао Богишића и као признатог научника, коме је углед растао и током припреме Законака.²⁶ Знају-

²³ Мартиновић 1958, 56.

²⁴ Даниловић 1986, 11; Даниловић 1988, 627.

²⁵ Мартиновић 1958, 236.

²⁶ Богишић је био члан ЈАЗУ у Загребу, Српске краљевске академије у Београду, Српскога ученог друштва у Београду, Матице српске у Новом Саду, Матице далматинске у Задру, Чешке академије науке, Царскога географског друштва у Петрограду, Антрополошкога и географског друштва у Москви, Законодавне академију у Тузли, Међународног друштва за социологију у Паризу, а био је и почасни члан Завода за римско право у Катанији, Међународног друштва за упоредно право у Брислу итд. Одликован је високим руским, француским, италијанским и турским одликовањем, као и Великим крстом св. Саве и Даниловим крстом.

ћи ко је Богишић, књаз му је писмом обећавао подршку и пре него што је и приспео у Црну Гору. Све је то давало тон њиховој сарадњи у припреми Законика, која је имала два раздобља: прво – до избијања Херцеговачког устанка 1875. године и „Вељег рата” 1876. године; друго – од 1878. године до окончања рада и проглашења Законика 1888. године.

II

Иако је од највиших власти Русије био упућен у Црну Гору, Богишић није, како је и сам истицао, од руске владе добио никаквих инструкција за израду Законика,²⁷ а није био ни временски ограничен. Његов рад у Црној Гори сматран је доприносом остваривању дугорочним циљевима спољне политике Русије, која није желела да Црну Гору, православну државицу смештену на стратегијски важном месту уз обалу Јадрана, препусти утицају западних сила. Стога је долазак у Црну Гору за Богишића представљао изврсну политику да у једној земљи где је обичајно право било веома живо законодавним путем оживотвори читав систем својих теоријских и методолошких схватања, која је упорно изграђивао и разрађивао кроз своје истраживачке радове и универзитетска предавања.²⁸ Богишић је, како је истакао Томица Никчевић, ипак „био начисто са тим да његова кодификаторска радња не смије бити 'просто копијање' претходника, иначе аутаритативних узора европске и свјетске легислације, али ни недмјерена тенденција за неком празном оригиналношћу, већ да то треба да буде такво дјело које мора бити сачињено по свим захтјевима савремене науке, с тим да у свему одговара стварним условима и приликама земље, њеном савременом бићу и аутентичности њеног историјског правног развитка”. С таквом визијом стигао је у Црну Гору почетком априла 1873. године.

Наравно, дошавши у Црну Гору, у томе није могао бити одмах схваћен. Требало је да протекне више од две године док нису рашчишћена сва основна питања структуре, правног домаћаја и начина израде Законика.

Иако се књазу, као и другим у државном врху, веома журило, он је ипак био опрезан и Богишићу је дао одрешене руке. Та прва фаза Богишићевог рада, од априла 1873. до августа 1875. године, била је за књазу време својеврсног државничког сазревања, може се рећи – учења законодавном раду. Систематични Богишић потрудио се да, без својега потписа, на страницама „Гласа Црногорца” убрзо по доласку на Цетиње (21. априла) саопшти јавности основне правце

²⁷ Даниловић 1986, 13; Бојовић 1992, 18.

²⁸ Мартиновић 1958, 57; Никчевић 1967, 3; Никчевић 1980, 5.

свога рада и начина његовог обављања.²⁹ Али, Богишић је представком књазу наговестио да се „хоће година за израду доброг законика и година за сами претходни рад”.³⁰ Рад који је Богишић убрзо предузео била је још боља поткрепа његових ставова. Израдио је анкету од око 2.000 питања о правним обичајима. Књаз је омогућио спровођење анкете и обезбедио Богишићу известице за поједине племенске области, и то не само за оне које су улазиле у састав Кнежевине него и за суседне области. За Стару Црну Гору (Катунску, Ријечку, Црмничку и Љешанску нахију) известилац је био војвода Ђуро Матановић; за Пипере и још неке делове Брда сердар и сенатор Јоле Пилетић; за Бјелопавлиће Видо Бошковић; за Стару Херцеговину (Дробњак, никшићки крај, Баћане и Пиву) војвода Ђуро Церовић; за Албанију (Куче, подгорички крај, Зету и Малесију) војвода Марко Миљанов.³¹ Тако се унапред припремао терен за укључивање крајева око тадашњих граница Црне Горе у њен правни систем. Књаз и Богишић слутили су заједно да ће се и ти крајеви ускоро наћи у границама Црне Горе (што се и десило након Берлинског конгреса 1878. године, осим Малесије: Туза, Хота и Груда). За црквене односе известилац је био архимандрит (потоњи митрополит) Висарион Љубиша. Касније је за консултанта имао и Нићифора Дучића, доброг познаваоца обичајног права у Црној Гори и околним крајевима, чија су мишљења употпуњавала одговоре известилаца поводом анкете из 1873. године.³²

Књаз је такође омогућио Богишићу упознавање са црногорским законским споменицима (посебно са садржином Даниловог законика, око чије је примене Богишић имао више консултација с књазом) и другим државним актима, као и с праксом Великог суда на Цетињу и судова у унутрашњости земље, те праксом у оближњим варошима на турској територији (Подгорица, Спуж, Никшић).

Приликом Богишићевог одласка из Црне Горе у Петроград почетком јануара 1874. године књаз је изразио жељу да га Богишић и писмено извести о свом раду на Законнику. Тако је Богишић фебруара 1874. године послао књазу детаљни извештај о раду, заправо пројекат даљег рада. Исти такав извештај Богишић је упутио и руском министру просвете, што је пренео и београдски часопис „Отаџбина”. Књаз је био веома задовољан извештајем – Богишић је дефинитивно задобио књажево поверење. Војвода Божо Петровић, председник Државног савјета Црне Горе, известио је Богишића августа те године о књажевом задовољству, али и о очекивању да „дјело ово сретно започето што скорије ступи у

²⁹ Бојовић 1992, 14.

³⁰ Мартиновић 1958, 61.

³¹ Мартиновић 1958, 63.

³² Мартиновић 1958, 168.

живот”, како би Црна Гора добила тиме „нову полуку напретка и народ уживао благодати добро уређена судства, одговарајућега сувременом духу и потребама”.³³

Петнаестомесечно одсуство из Црне Горе Богишић је искористио да употпуни и среди грађу, али и да проучи литературу и унеколико упозна страна законодавна решења. Крајем 1874. године трајно се настанио у Паризу, чији ће грађанин остати све до смрти, мада је често и на дуже време бивао одсутан. Боравио је 1875. године у Паштровићима, где је проучавао споменике старе паштровске самоуправе, о којима је знатно касније (1906) посебно писао.³⁴ Наравно, боравио је и у Дубровнику и Цавтату, као и у Петрограду. Богишић је у то време посетио и Београд да би се упознао с тридесетогодишњим искуством у примени Српскога грађанског законика, о коме је иначе имао лоше мишљење сматрајући га обичним „копијањем туђих узорака”.³⁵ Од тога, како је сам истицао, није имао никакве користи, а ни његов предлог да се грађански законик ради за Србију и Црну Гору заједнички, на једнаким принципима, није наишао на разумевање.³⁶ Али, било је очигледно да је Богишић ангажовање на кодификацији црногорског права повезивао са својим дугорочним научним прекупацијама, што је остављало утисак о спорости и расплићености његовог рада.

По Богишићевом повратку у Црну Гору средином 1875. године „Глас Црногорца” брзоплето је објавио да је он донео „израђене законе” али је то демантовано већ у наредном броју. О том Богишићевом боравку у Црној Гори говори нам Богишићев рукопис који је настао из његовог разговора с књазом и члановима Сената.³⁷ Он обухвата, поред Богишићевог „експозеза”, и програмска начела његовог рада, као и податке о фамилији и кући, што је било од значаја за опредељивање „спољних граница” Законика. Из њега сазнајемо за Богишићеве детаљне аргументе о томе *како* треба припремити Законик, на основу чега би и они најнестрпљивији могли доћи до закључка *када* ће Законик бити готов.³⁸ На крају је Богишић одредио начин на који треба уредити однос обичаја, као основног извора, према закону: „у случајевима гђе закона нема разумије се да треба пустити обичај да каже своје; али и у случајевима кад дођу закон и обичај у опреку не треба без икаква даљег изискивања и промишљања забашурити обичај, а обичај подводити под закон иако му то не доликује”. Другим речима,

³³ Бојовић 1992, 28.

³⁴ Мартиновић 1958, 175.

³⁵ Сиротковић 1989, 69; Луковић 1994, 49.

³⁶ Мартиновић 1958, 21; Сиротковић 1989, 69.

³⁷ Вид. Бојовић 1992.

³⁸ Бојовић 1992, 30-37.

Богишић се определио за метод инкорпорације живих, дубоко укореењених правних обичаја у Законик, док су они мање виталне снаге имали бити потиснути модерним правним нормама из оквира познате европске легислативе. Тако замишљеном законнику, наглашава Богишић, „нема у досадашњим законодавним производима Европе још никаква обрасца или примјера”.

После овако вођене расправе књаз је пристао да се првобитно широко замишљени *ојшћи земаљски законик* сузи не само на *грађански* већ и на још ужи – на *кодекс имовинског права* (без породичнога и наследног права). Пут за конкретну израду текста Законика био је отворен, али ће се прва верзија Законика појавити тек 1881. године. Израду Законика успорила су пре свега ратна збивања. Књаз је био веома ангажован око Херцеговачког устанка 1875. године у рату Црне Горе с Турском 1876-78. године. После тога уследио је Берлински конгрес, па је Црна Гора, уз територијално удвостручење, стекла и градове (Подгорица, Никшић, Бар, Улцињ, Колашин, Спуж), што је унеколико утицало на проширење садржаја Законика новим институтима везаним за урбану средину. И сам сведок тих збивања, Богишић је на захтев устаничких вођа (док је боравио у Цавтату) саставио нацрт закона о организацији привремене земаљске управе за Херцеговину, што књазу и није било баш по вољи.³⁹ Поред тога, као руски поданик који је зависио од руских министарстава, Богишић је 1877. године позван у Плоешти, у главни штаб руске војске у Румунији, пре њеног преласка на фронт у Бугарској, где су је чекали тешки окршаји с добро утврђеном турском војском. У ослобођеним крајевима Бугарске Богишић је, поред осталог, имао за задатак да ради на организовању судства, али је он тај боравак искористио и за прикупљање бугарских правних обичаја.

С друге стране, одуговлачењу рада на изради Законика доприносила је и Богишићева жеља да упозна искуства других европских кодификаторских комисија грађанског права: немачке, руске, угарске и јапанске. Пажљиво је користио искуства у настанку швајцарскога грађанскоправног законодавства. Боравио је и у Лондону, где је проучавао енглески *Common Law*. Највише је имао користи од материјала немачке комисије у Берлину, па је за њене потребе обезбедио превод нацрта свога законика, што је изазвало живо интересовање и похвале (касније су нека Богишићева решења утицала на садржину јапанскога грађанског законика).⁴⁰ Богишић се такође консултовао појединачно с истакнутим цивилистима у Паризу и Берлину, а у Паризу је имао на располагању велике јавне библиотеке и своју, такође богату, библиотеку. Богишићева систематичност и ангажованост на другим научним пословима додатно су доприносили одуго-

³⁹ Бојовић 1985; Даниловић 1996, 13.

⁴⁰ Мартиновић 1958, 21; Сиротковић 1989, 69.

влачењу рада на припреми Законика, што је у другим земљама био посао вишечланих и добро организованих комисија.

Посебну пажњу Богишић је посвећивао језичком изразу одредаба Законика (о проблемима „стручног називља” писао је и пре рада на Законнику).⁴¹ Сам Богишић каже да се старао да „језик буде прост и народан, избјегавајући у исто-ме, колико се могло привијања (les tournures) и ријечи које су узајмили књижевници из иностранијех језика или их начинили по духу тих језика”. Уз то Богишић истиче: „За стил у законнику узео сам главно правило то да ме народ може добро разумјети, и кад би год превећ сажетости морало довести нејасност, ту сам се волио изложити укору да сам многорјечив. Тако исто, и с једног другог гледишта, нијесам запињао да уврстим исто законско правило на више мјеста кадгод је то погледом на разумљивост од потребе било”.

Будући свестан важности језичког изрази Законика, Богишић је поводом терминологије и уопште језика Законика (о томе је писао и током израде и после доношења Законика)⁴² имао бројне консултације с ондашњим познатим хрватским и српским лингвистима и познаваоцима народног језика: Франом Миклошићем, Ватрославом Јагићем, Стојаном Новаковићем, Јованом Павловићем, Лазом Костићем, Миланом Ђ. Милићевићем, Вуком Врчевићем, Пером Будманићем, Луком Зоре. Њима је после и јавно захвалио на помоћи.⁴³ Због јасноће, концизности и наглашене гномичности одредаба Законика, генерације правника обасипају Богишића ласкавим оценама. Ипак, целовитих анализа језичког изрази за сада нема.⁴⁴ Стога Законик заслужује да буде предмет свестранијих лингвистичких испитивања, утолико више што се не ради само о „угаоном камену и највишем домету црногорског и јужнословенског права” већ и, како су истицали Богишићеви савременици, о „неопходној нужној допуни делима Вука Карачића и Ђуре Даничића”. Отуда је језички израз Законика занимљив и за историчаре књижевног језика, који прате разуђене токове језичке стандардизације на целокупном српском говорном простору.

О општим језичким смерница којих се држао при језичком обликовању Законика Богишић вели: „Ми се старасмо у том обзиру држати се колико је више могуће управ нарјечја херцеговачко-црногорског. Али, опет, разумије се ми се не могасмо одалечити ни општега књижевног српског језика. Кома је познат правац ударен Вуком, који узвиси свагдањи живи говорнички језик на досто-

⁴¹ Вид.: Богишић 1986, 87-99.

⁴² Вид.: Богишић 1986, 101-141.

⁴³ Мартиновић 1986, 263; Богишић 1967, 153.

⁴⁴ Аутор овог рада припрема опсежну студију о језику Општега имовинског законика, која ће обухватити све слојеве језичког изрази Законика.

јанство књижевног језика, и напредак који је учињен последње десетак година у том правцу, ко знаде да у нашем народном језику, осим изговора слова (нпр. ђ) нема готово никаквих дијалектских разлика, тај може помислити да нам то настојање није било тешко извршити..." Наравно, Богишићу је требало доста вештине и руда у језичком брушењу одредаба законика, иако је до краја свог рада стално осећао потребу да филолози прегледају текст Законика.⁴⁵

Садржајном прочишћавању и језичком дотеривању текста Законика знатно су допринела три читања радних верзија Законика. Прво читање је потрајало неколико месеци, од средине 1881. до јануара 1882. године и обављено је на Његушима и Цетињу. Друго читање обављено је током лета 1885. године на Цетињу. Књаз се повремено укључивао у читање, али је зато треће читање на Ријечи Црнојевића, током децембра 1885. године и у првој половини јануара 1886. године, обављено само у његовом присуству. Тако је књаз не само организовао и пратио рад на изради Законика већ и непосредно учествовао у обликовању појединих законских решења. О томе нам сведоче објављени записници са читања Законика.⁴⁶

На крају, уважавајући Богишићеву склоност ка перфекцији, па и конформизму, књаз је пристао да Законик буде штампан у Паризу, што је било знатно скупље него да је штампан у земљи (на корицама Законика ипак стоји да је штампан на Цетињу у државној штампарији). Богишић му се за то одужио раскошно састављеним текстом указа о проглашењу законика, у којем није пропустио да, уза све књажеве, истакне и своје заслуге, наглашавајући високо покровитељство руског императора, „заштитника Словенства и православља”.⁴⁷ Законик је свечано проглашен 25. марта 1888. године на Цетињу. Богишић није био присутан (био је у Паризу), али том приликом нису изостале књажеве јавне похвале упућене „саставиоцу Законика”. Песник Лаза Костић, који је тада био уредник „Гласа Црногорца”, обавестио је Богишића о величанственој свечаности проглашења Законика и књажевој беседи, коју је саставио посебан редакциони одбор, где су главну реч водили војвода Гавро Вуковић и Јово Павловић. Већ тада Костић се интересовао, као и многи други, да ли Богишић има намере да „састави и други део грађанског законика” – породични, а напомиње и то да је тираж законика мали у односу на потражњу која већ влада.

За успешно обављен посао на кодификацији имовинског права књаз Никола је одликовао Богишића Даниловим крстом. Али, доношењем Законика његове

⁴⁵ Упор.: Мартиновић, 249.

⁴⁶ Бојовић 1992, 130-148, 172-184, 193-195.

⁴⁷ Вид.: *Ошћини имовински законик за Књажевину Црну Гору, Фойошћинско издање са оригинала из 1888, I-VI.*

су обавезе према Црној Гори престале и он је затражио од руске владе да га пензиониса, одбивши претходно професуру на московском универзитету. Фебруара 1889. године уследило је пензионисање (пензија му је утврђена у висини пуне плате), а додељена му је и посебна руска новчана награда за успешан рад на припреми Законика. Тако се Богишић могао у потпуности препустити свом научном раду у Паризу.

Општи имовински законик за Црну Гору убрзо је био предмет стручних анализа и коментара у више земаља (сам Богишић прикупио је 226 рецензија, критичких осврта и студија о свом законнику).⁴⁸ Међу њима се по исцрпности приказа и упућености у генезу и садржај Законика истиче расправа, „више у улози референта него рецензента”, професора Косте Војновића, Богишићевог дугогодишњег пријатеља, који је све време пратио ток припреме Законика (расправа је читана у ЈАЗУ 9. марта 1889. године).⁴⁹ Војновић је своју расправу завршио својеврсним апелом којим истиче да је „нужно да се будући црногорски правници не узгоје само у западним православним науцима, чим би се вратили у завичај и да разнароде и право и да поруше споменик који је књаз Никола подигао у имовинском законнику, хармонији између народнога и западног права”. На Богишићеву адресу стизале су и бројне друге похвале, али је српска и хрватска штампа поред „саставиоца” хвалила и књаза и, уопште, Црну Гору.⁵⁰

Законик је ускоро преведен на пет светских језика: француски, немачки, руски, шпански и италијански.⁵¹ Када је већ био при крају свога рада на припреми Законика (у септембру 1885. године), Богишић је срочио своје ставове о начелима и методу усвојеним при изради Законика, што је ускоро два пута (1886. и 1888) штампано као брошура (прво издање није растурано у јавности).⁵² Тиме се Богишић унапред спремио за расправу, па и критику, поводом Законика. Знатно касније откривен је рукопис Богишићеве незавршене, широко конципираних, студије о историјату кодификације црногорскога имовинског права, који је приредио за штампу Томица Никчевић и објавио (1967) под Богишићевим именом с насловом: *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори*.⁵³

⁴⁸ Даниловић 1986, 15; Сиротковић 1989, 74.

⁴⁹ Вид.: Сиротковић 1989.

⁵⁰ Мартиновић 1958, 231-236; Никчевић 1967, 26-31, Даниловић 1988, 627; Сиротковић 1989, 73.

⁵¹ Даниловић 1986, 25; Даниловић 1988, 625; Сиротковић 1989, 74.

⁵² Богишић 1986, 191-205; Даниловић 1986, 40; Сиротковић 1989, 62-66.

⁵³ Вид.: Богишић 1967.

III

У другачијим улогама нашли су се књаз и Богишић касније, када је Богишић био први министар правде у Црној Гори – начелник књажевске канцеларије за израду закона (1893-1899). Иако је остао ауторитет славног научника и царско-рускога правног државног саветника у пензији, сада је Богишић ипак био непосредно потчињен књазу. То значи да је имао служити не само држави, чију је високу функцију обављао, већ и непосредним интересима владаоца, коме је углед у иностранству, према запажањима савременика, почео опадати. А за Богишића је то већ био положај коме су претиле многе слабости, укључујући и омаловажавање и незадовољство његовим начином рада што су га испољавали појединци у државном врху.

По сведочењу војводе Симо Поповића, Богишић је позван за министра правде са жељом да „даде живота своје Имовинском законнику”, који „лежи неупотребљен”, да „препороди судове и сачини потребне законе и уредбе”.⁵⁴ Књазу је било веома стало да се Богишић прихвати министарске дужности. Војвода Симо Поповић, Богишићев пријатељ из младости из времена заједничког деловања у Уједињеној омладини српској, по кнежевом налогу убеђивао је Богишића да се не двоуми. Богишић није хтео да одустане од својих научних послова који су га везивали за Париз, па је закључен такав уговор који је Богишићу дозвољавао да претежно борави у Паризу, а да по потреби долази на Цетиње, где му је званично седиште. И финансијски услови били су за Богишића веома повољни, што сведочи о књажевој заинтересованости да се Богишић нађе у државном врху Црне Горе.

Како наводи војвода Симо Поповић, који је у то време био министар просвете, Богишић је у почетку био почео озбиљно радити: преузео је уређење Великог суда, племенских и окружних судова, издавао законске наредбе, сазивао писаре окружних и племенских судова на Цетиње, објашњавао им Имовински законик и упућивао их у његову примену. Издао је, од 1893. до 1896. године, и неколико наредби са законском снагом ради организовања правосуђа за успешну примену Законика, које се односе: на рокове за жалбу против судских пресуда; судско потврђивање уговора, нарочито о стицању некретнина; дописивање нижих власти с Великим судом; судски одмор; рок којим судске пресуде постају „непоречене”; прилоге „биљета” које нижи судови шаљу вишим; држање

⁵⁴ Мартиновић 1958, 239; Симо Поповић 1995, 715. Богишић је, преко министра иностраних послова војводе Гавра Вуковића, закључио с црногорском владом повољан финансијски уговор, који му је омогућавао да често, и на дуже време, борави ван Цетиња, где је имао званично седиште. Вид.: Перезић и Распоповић 1992.

судија наспрам парничара; приставна служба у Великом суду и окружним капетанствима; приступање Господару ради судских послова.⁵⁵

По књажевој жељи написао је, користећи и резултате своје анкете о обичајном праву, и Привремена правила о ванбрачној дјечи, која су третирана као Закон о ванбрачној дјечи. Израдио је и споменицу о повишењу државне титулатуре црногорског господара са степена „величанство” на степен „краљевског височанства”, што је пропраћено оригиналном расправом из области јавног права. Пристанак највећих европских држава за такву промену титуле уследио је тек 1900. године, приликом прославе 40-годишњице књажеве владавине. Боравак на Цетињу Богишић је искористио и за своја социолошка истраживања племенског друштва, која су га водила оригиналним закључцима о стварању црногорске државе преко савеза племена. Богишић се није, међутим, подухватао темељног преуређења судова, јер му је изгледа сугерисано да је довољно постојеће стање „мало боље средити”, а и он „није наваљивао”.⁵⁶ Зато је Богишић обилато користио могућност, предвиђену уговором, да борави у Паризу, а на Цетиње је долазио на кратко, и све ређе.

Ипак, припремио је друго, новелирано издање Општег имовинског законика. Пред почетак рада на новелама Законика, средином 1894. године, писмом из Дубровника обавестио је књаза да треба извршити „извјесне преинаке и допуне”, да један познавалац језика и обичаја треба да почне припремање стручног регистра за Законик, а да један добар познавалац језика треба да прегледа Законик и побележи све примедбе, користећи и оне које је Богишић већ учинио. Богишић је поново скупао материјале и грађу, обухватајући и обичаје Мирдита у северној Албанији по неписаном праву Леке Дукађина. Након студирања материјала Богишић је у Паризу припремао измене и допуне Законика остајући у преписци с књазом у вези с правним и техничким проблемима. Књаз је тражио да се друго издање Законика појави што пре, пре свега због прецизирања начина стицања имовине странаца у Црној Гори, што је била актуелна практична потреба. Тако се одустало од израде раније планираног стручног регистра.

Друго издање Законика проглашено на Цетињу 14. јануара 1898. године, а у указу је наглашено да је прво издање, иначе „посве исцрпно”, у целом правничком свету било једнодушно поздрављено одобравањем и похвалама, што је потврдила и његова примена у судовима. Ипак, наглашава се даље, судска пракса је указала на места у Законнику која је требало „подврћи особитом пријегледу и расматрању, те у склад довести са приликама и потребама које за ово вријеме насташе или се објавише”. Тако су извршене „преинаке” у 30 чланова Законика

⁵⁵ Мартиновић 1958, 240-241; Поповић 1995, 716-722.

⁵⁶ Поповић 1995, 722.

ка, највише у области стварног права, али од тога само 3-4 члана темељно, док су остали претрпели незнатне измене. У језичком погледу, измене Законика сводиле су се на „углађивање појединих ријечи”, док технички термини нису мењани, осим у једном случају.

Неколико месеци после проглашења другог издања Законика Богишић је писмом замолио књаза да га ослободи службе, што су неки из књажеве околине с нестрпљењем очекивали сматрајући да је одавно „дигао руке с посла”.⁵⁷ Књаз је писмено поновио своје „одавно, и за увијек утврђено признање за вјерну службу и зналачки рад”, изразио му своју владарску захвалност и пожелео дуг живот „на корист српске књиге и науке, на славу њену”, као и самог Богишића.

Али, крај државничке сарадње књаза Николе и Валтазара Богишића умало није био обележен инцидентом. Књазу је очигледно било стало да се у јавности, нарочито иностраној, не створи утисак како он изгони славног научника из Црне Горе. Зато он од Богишића није тражио оставку и онда када је његова министарска функција сасвим била пресахла.⁵⁸ После Богишићеве молбе за ослобођење од службе књаз је, ипак, желео да постигне и додатни ефекат у јавности: преко министра иностраних послова Гавра Вуковића хтео је да искамчи од Богишића и посебан формални акт о оставци како би се одагнала сумња да је Богишић био приморен да оде. То је Богишић избегао, а писмо које је тим поводом упутио књазу показује да је он – као учењак, светски човек, наследник дубровачке, латинске дипломатије – био у стању да парира књажевој луцидности и перфидности.⁵⁹ Сву кривицу за „неспоразум” књаз је потом бацио на војводу Гавра, који је иначе био врло нетрпељив према Богишићу. То књазу Николи и Богишићу није сметало да наставе пријатељске односе, који су се посебно манифестовали у каснијим сусретима на Цетињу 1900. и Паризу 1901. године, од чега су обојица имали користи.⁶⁰

⁵⁷ Поповић 1995, 722.

⁵⁸ Поповић 1995, 723.

⁵⁹ Поповић 1995, 725.

⁶⁰ Мартиновић 1958, 253, 256, 258, 264; Поповић 1995, 726.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Богишић, Валтазар, 1967, *Метод и систем кодификације имовинског права у Црној Гори*, за штампу приредио Томица Никчевић, Београд.
- Богишић, Валтазар, 1984, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији (Анкета из 1973)*, приредио Томица Никчевић, Титоград.
- Богишић, Валтазар, 1986, *Изабрана дела и Ојшћи имовински законик / едиција Класици југословенског права /* приредила и предговор написала Јелена Даниловић, Београд.
- Бојовић, Јован Р., 1985, *Један Богишићев нацрт закона о организацији привремене земаљске управе у Херцеговини*, Зборник Правног факултета у Титограду, Титоград, 12-13.
- Бојовић, Јован Р., 1992, *Усвајање текста Ојшћег имовинског законика за Књажевину Црну Гору*, Подгорица.
- Бојовић, Јован, 1993. *Извори за правну историју Црне Горе; у: Извори и историографија о Црној Гори /зборник радова/,* Подгорица, 239-2.
- Влаховић, Петар, 1989, *Значај Ојшћег имовинског законика за етнологију; у: Стогодишњица Ојшћег имовинског законика за Црну Гору /зборник радова/,* Титоград, 181-188.
- Вујошевић, Ново, 1989, *Критичко промишљање Богишићевог метода анкетирања; у: Стогодишњица Ојшћег имовинског законика за Црну Гору /зборник радова/,* Титоград, 97-115.
- Даниловић, Јелена, 1986, *Ојшћи имовински законик, Предговор; у: Валтазар Богишић, Изабрана дела и Ојшћи имовински за Црну Гору /едиција Класици југословенског права/,* Београд, 1986, 5-41.
- Даниловић, Јелена, 1988, *Сто година Ојшћег имовинског законика за Црну Гору*, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 6, Београд.
- Деретић, Јован, 1997, *Поетика српске књижевности*, Београд.
- Ђуровић, Љиљана Р., Ђуровић, Радомир, 1989, *Утицај Ојшћег имовинског законика од 1888. године на кодификацију јаванског грађанског права; у: Стогодишњица Ојшћег имовинског законика за Књажевину Црну Гору /зборник радова/,* Титоград, 157-170.
- Јовановић, Радоман, 1977, *Политички односи, Црне Горе и Србије, Цетиње*.
- Јовановић, Радоман, 1981, *Црна Гора 1851-1878; у: Историја српског народа, V-3, Од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804-1878*, Београд.
- Јовићевић, Владимир, 1991, *Прилог проучавању примјене Ојшћег имовинског законика*, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 1, Београд, 87-104.
- Кустудија, Иван, 1989, *Прејиска Валтазара Богишића и Лазе Косића о Ојшћем имовинском законуку за Књажевину Црну Гору; у: Стогодишњица Ојшћег имовинског законика за Књажевину Црну Гору /зборник радова/,* Титоград, 77-84.

- Луковић, Милош, 1994, *Развој српскога њравног сѣила – Прилог истаорији језика њрава у Србији*, Београд.
- Мартиновић, Нико, 1962, *Др Валѣазар Боѣишић и ѡкреѣање међународних часописа за еѣнолоѣију и фолклористику*, Народно стваралаштво, св. 2, Београд, 122-127.
- Мартиновић, Нико С., 1954, *Валѣазар Боѣишић и Уједињена омладина српска*, Зборник Матице српске, Одјељење друштвених наука, бр. 9, Нови Сад, 26-45.
- Мартиновић, Нико С., 1958, *Валѣазар Боѣишић, I, Истаорија кодификације црноѣорског имовинског ѡрава*, Цетиње.
- Никчевић, Томица, 1967, *О научној методу В. Боѣишића и његовој расѣрави „Метод и сисѣем кодификације имовинског ѡрава у Црној Гори“*, Београд, 1-35.
- Никчевић, Томица, 1980, *Оѣишти имовински законик у истаорији кодификације ѡрава у Црној Гори; у: Оѣишти имовински законик за Књажевину Црну Гору, Фоѣоѣиштиско издање*, припремио Томица Никчевић, Цетиње, 1-16.
- Перацић, Гавро, Распоповић, Радослав, 1992, *Међународни уѣовори Црне Горе 1878-1918*, Подгорица.
- *Оѣишти имовински законик за Књажевину Црну Гору, Фоѣоѣиштиско издање са ориѣинала из 1888.* припремио Томица Никчевић, Цетиње, 1980.
- Поповић, војвода Симо, 1995, *Мемоари*, приредили Јован Бојовић и Новица Ракочевић, Цетиње-Подгорица.
- Сиротковић, Ходимир, 1989, *Оѣјена ѡроф. Косѣе Војиновића (чиѣана у ЈАЗУ 9. ожука 1889) о значењу и знансѣвеној вриједносѣи црноѣорскога Оѣиштиг имовинског законика; у: Сѣоѣодишњаци Оѣиштиг имовинског законика за Књажевину Црну Гору /зборник радова/, Титоград, 57-75.*
- *Сѣоменица ѡсвећена академику Валѣазару Боѣишићу (у ѡводу 150-ѣе обљеѣнице рођења)*, Загреб, 1986.
- *Сѣоѣодишњаци Оѣиштиг имовинског законика за Црну Гору /зборник радова/, уредник Мијат Шуковић, Титоград, 1989.*
- Стојановић, Петар Ђ., 1975, *Сѣрани уѣицаји у црноѣорском ѡраву (Поводом Оѣиштиг имовинског законика од 1888. ѣод.)*, Гласник II, Одјељење друштвених наука Друштва за науку и умјетност Црне Горе, књ. 1, Титоград, 111-143.
- Стојановић, Петар Ђ., 1987, *Примјена оѣиштиг имовинског законика за Књажевину Црну Гору (1888)*, Гласник Одјељења друштвених наука ЦАНУ, књ. 5, Титоград, 7-67.
- Стојановић, Петар Ђ., 1989, *О ѡримјени оѣиштиг имовинског законика у судској ѡракси; у: Сѣоѣодишњаци оѣиштиг имовинског законика за Књажевину Црну Гору /зборник радова/, Титоград, 235-263.*
- Стојановић, Петар Ђ., 1991, *Насѣајање савременог ѡрава у Црној Гори*, Подгорица.
- Такахаши, Макото (Makoto Takahashi), 1989, *Доношење јаѣанског Грађанског законика и његов однос ѡрема Оѣишѣем имовинском законнику; у: Сѣоѣоди-*

- шњици ојшѣеѣ имовинскоѣ законика за Књажевину Црну Гору /зборник радова/, Титоград, 153-156.
- Цимерман, Вернер Г. (*Werner G. Zimmermann*), 1962, *Waltazar Bogišić, 1834-1908, ein Beitrag zur sudslawischen Geistes – und Rechtsgeschichte im 19. Jahrhundert*, Wiesbaden.
 - Цимерман, Вернер Г. (*Werner G. Zimmermann*), *Валѣазар Боѣишић и кодификација ѣраћанскоѣ ѣрава у Швајцарској*; у: *Сѣоѣодишњица Ојшѣеѣ имовинскоѣ законика за Књажевину Црну Гору* /зборник радова/, Титоград, 147-152.
 - Чизмовић, Милисав, 1989, *Ојшѣи имовински законик и насѣанак Закона о судском ѣосѣуѣуку у ѣраћанским ѣарницама за Књажевину Црну Гору*; у: *Сѣоѣодишњица Ојшѣеѣ имовинскоѣ законика за Књажевину Црну Гору* /зборник радова/, Титоград, 189-219.

Miloš LUKOVIĆ, M.Sc.,

PRINCE NICHOLAS AND VALTAZAR BOGIŠIĆ

Résumé

There were many foreigners who worked in Montenegro during the reign of King Nicholas. Among them, of a special prominence is Valtazar Bogišić and his work. *The General Property Code for the Principality of Montenegro*, prepared by him, brought Valtazar Bogišić an international recognition during his life, and provided a rare example of legal culture. The co-operation between King Nicholas and Valtazar Bogišić had been initiated in 1873, to be continued until 1888, when the Code was proclaimed. Their closer relations were re-established during the period of 1893 - 1899, when Bogišić was appointed the first Minister of Justice of Montenegro.

King Nicholas contributed in many ways to the adoption of the Code. The original archival materials, reviews published after the proclamation of the Code and newspaper articles of that time may serve as an evidence of the Prince's engagement upon this matter. It was the legislative power, too, which was in the Prince's hands and the Code is a result of a fifteen-year co-operation between the Prince and Bogišić.

Throughout the lengthy period of preparation of the General Property Code, Bogišić was a subject of Russian Government - the Ministry of Education and Ministry of Foreign Affairs -, which undertook to bear all the expenses of its preparation. Such a kind of Russian involvement was, in fact, a "part of its mission in the Balkans". Bogišić, as a representative of such a mighty power who assumed a protecting role over Montenegro, was therefore given highest estimation by King Nicholas. He saw in Bogišić a man of his own country as well, a compatriot of a very similar political orientation on some issues,

and a renown man of science, the reputation of whom became even higher during the preparation of the Code.

The situation, however, did not remain unchanged, same as their roles, that of the Prince and Bogišić, when the latter became the first Minister of Justice in Montenegro (1893 - 1899). Though still with an authority of a prominent scientist and legal adviser to the Russian Emperor, he was subjugated to the Prince's power. What it exactly meant was that he served not only to the state, but also to the sovereign's interests, the international reputation of whom, in the meantime, began to fall. It was a new situation for Bogišić, almost threatening one for him, as the highest state officials were apt to treat him and his work with disdain and discontent.

At the end of this period, when Bogišić applied to be released from the state office, the Prince put all his efforts to wheedle his formal resignation, as a proof that he had not been compelled to leave. Bogišić avoided that very cleverly, showing that he, as a world-renowned personality, a successor of a Latin diplomacy, was capable of striking back on the Prince's lucidity and perfidy. However, their rather friendly relations continued. They met again in Cetinje 1900 and in Paris 1901, to the benefit of both of them.

